

'T IS MAAR HOE JE HET BEKIJKT

De benaderingen van de bijbel gaan met hun tijd mee. Steeds worden nieuwe wegen ontdekt. Vooral de laatste jaren kennen we een grote verscheidenheid in de wijzen waarop de bijbel gelezen wordt. De boodschap van de bijbel blijkt op meerdere manieren 'ontsloten' te kunnen worden. Deze manieren liggen niet als spanningsloze alternatieven naast elkaar. Er blijken verschillende visies te bestaan rond de vraag hoe de inhoud van de bijbel recht kan worden gedaan en de functie van de bijbel gerealiseerd kan worden.

met verschillende ogen kijken

Laten we in gedachten een bezoek brengen aan een middeleeuws kasteel. Je kunt er rondlopen als de vermoeide toerist die teveel te zien kreeg en feitelijk niets meer bekijkt. Zo wordt de bijbel soms gelezen: je hebt de tekst al zo vaak gehoord, je weet wel wat er staat, en schenkt er geen aandacht aan. Daarover willen we het hier niet hebben: we willen wél genieten van ons bezoek!

Als je het kasteel doorloopt, ontdek je dat op bepaalde plaatsen vroeger een deur of raam moet hebben gezeten, die later dichtgemetseld werden. In een zaal zie je dan dat sommige pilaren tot een andere stijl behoren dan de andere. Je merkt, dat het kasteel ongetwijfeld een lange geschiedenis heeft gekend. Zoals het er nu staat, werd het oorspronkelijk niet gebouwd. Grote stukken werden later bijgevoegd of verbouwd. Zo'n bezoeker kijkt met de ogen van een geschiedkundige of archeoloog. Een dergelijke benadering van de bijbel noemen we de *historisch-kritische lezing*. Ondanks alle veranderingen die het kasteel heeft ondergaan tijdens zijn lange geschiedenis, is het nu een meesterwerk, dat bewondering afdwingt. De bezoeker wordt getroffen door het harmonieuze geheel van het gebouw. Hij bekijkt het kasteel meer als een architect die plannen en structuren zoekt. Hij heeft oog voor het uiterlijk voorkomen en voor de prachtige lijnen van het geheel, maar zoekt tegelijkertijd naar de onzichtbare wetten die verklaren hoe het gebouw samenhangt. Met dergelijke ogen naar de bijbel kijken noemen we de *strukturele lezing*.

Een andere bezoeker van het kasteel heeft een speciale interesse: hij gaat naar de crypte om de fundamenten van het kasteel te onderzoeken, die bovengronds niet te zien zijn. Dat is de bedoeling van de *psycho-analytische lezing*.

Dan is er nog iemand die zich totaal andere vragen stelt omtrent het kasteel. Hij is getroffen door dit prachtwerk, maar stelt zich wel de vraag, hoe mensen in de middeleeuwen dit hebben kunnen bouwen. Ten koste van wie en wat? Hoe groot was de uitbuiting van de armen door de kasteelheer?

Dit soort vragen is vooral het Anliegen van de *materialistische lezing*.

Er zijn natuurlijk nog wel andere invalshoeken mogelijk, maar bovengenoemde wijzen van kijken zijn op het moment wel de voornaamste waarop de bijbel wordt gelezen.

Laten we elke methode afzonderlijk eens wat van dichterbij bekijken.

historisch-kritische lezing: rekonstruktiewerk

Tussen de bijbeltekst en een lezer gaapt een kloof van zo'n 2000 jaar. Om zo'n tekst te begrijpen moeten we 'm situeren in zijn historische kontekst. De historisch-kritische methode nu probeert de verstaanskloof tussen de bijbeltekst en de lezer van vandaag te overbruggen door de ontstaansgeschiedenis van de tekst te bestuderen, en de achtergronden ervan in kaart te brengen. Via een goed inzicht in het ontstaan van de tekst wil ze de weg vrijmaken voor een goed verstaan van de tekst, want alleen dan pas kan men de zin en de bedoeling ervan goed begrijpen. Het gaat dus om een schets van de wordingsgeschiedenis van een bijbeltekst. Om door te dringen tot in de fase vóór de huidige evangelies is het nodig een

rekonstruktie te maken van de geschiedenis die de in de evangeliën verwerkte teksten hebben doorgemaakt voordat ze in de evangeliën werden opgenomen ('Formgeschichte'). De resultaten van deze onderzoeken hebben aan . het licht gebracht, dat de evangeliën geen doorlopende verhalen zijn, maar dat ze samengesteld werden op basis van een groot aantal oorspronkelijk losse kleine teksteenheden. De aardrijkskundige gegevens en tijdaanduidingen die vrijwel uitsluitend voorkomen in inleidende en verbindende zinnen werden pas later (door de evangelist) toegevoegd: ze vormen als het ware het raamwerk waarmee het losse materiaal in onderling verband werd geplaatst. Ook werd duidelijk, dat deze kleine teksteenheden oorspronkelijk mondeling hebben gefunctioneerd: ze hadden een bepaalde 'Sitz im Leben' in de christelijke gemeente, d.w.z. ze werden bij bepaalde gelegenheden en voor bepaalde doeleinden gebruikt. Veel verhalen vertonen de kenmerken van 'volksverhalen': het gaat daar steeds om eenvoudige, korte scènes die een korte tijd beslaan en waarin slechts twee of drie handelende personen of groepen optreden. Vaak waren ze bedoeld om onthouden te worden. Een dergelijke 'verbrokkelde' benadering van evangeliën is echter niet voldoende. Het is van groot belang te vragen naar de zin van een verhaal in zijn geheel en naar de functie binnen het grotere geheel. De evangelisten hebben immers niet alleen zomaar verzameld, ze maakten ook bewuste keuzen, ze drukten een eigen stempel op de overgenomen verhalen. Ze speelden dus een heel actieve rol in het proces van overlevering: ze componeerden 'hun' evangelie vanuit hun eigen gezichtspunten en hielden rekening met de behoeften en interesses van de mensen van die tijd. Deze wijze van lezen ('Redaktionsgeschichte') gaat dus een wezenlijke stap verder dan de 'Formgeschichte'. Beide vullen elkaar echter aan, ze gaan hand in hand: enerzijds wordt vanuit de evangeliën het verwerkte tekstmateriaal uit de christelijke gemeenten gerekonstrueerd en anderzijds met behulp van deze teksten de visie van 'ai evangelist beschreven.

Deze historisch-kritische benadering van bijbelteksten wordt in de katechese volop gepraktiseerd. Langs deze weg wordt bijvoorbeeld de boodschap van de beide scheppingsverhalen t.a.v. mens en wereld verhelderd. Of wordt er bijvoorbeeld verduidelijkt hoe in de diverse exodusverhalen de gelovige interpretatie van de historische uittocht uit Egypte vanuit latere ervaringen groeide en op verschillende manieren werd uitgedrukt.

Bij het hanteren van deze methode in de katechese moet wel voorkomen worden dat de verklaring van bijbelteksten blijft steken in de geschiedenis van hun ontstaan of hun boodschap voor de mensen van toen, zonder aktualisatie naar het huidige leven. Bijbelverhalen komen dan als mosterd na de maaltijd, wanneer men eigenlijk al verzadigd is.

strukturele lezing: de diepte van de taal blootgelegd

Iemand is heel boeiend aan het vertellen. Terwijl hij spreekt verandert de taal. De verteller schept voor zichzelf nieuwe uitdrukkingsmogelijkheden. Als vanzelf wordt de luisteraar meegevoerd, hij gaat als het ware die taal overnemen. Maar dan verslijt de aanvankelijk zo 'gespierde' uitdrukkingwijze tot cliché. Dit op en neer gaan van de taal boeit de taalwetenschapper, maar ook de exegeet, die het proces wil schilderen hoe religieuze taal geboren wordt en afsterft. Het is hem te doen om de in de mens gelegen grondvormen van de taal te ontdekken die bij alle cultuurwisselingen onveranderlijk zijn. Wat is de konstante grondvorm van de vertelling, het sprookje, de mythe of biografie, van een spreekwoord? De strukturalistische exegetische probeert de boodschap van bijbelteksten te ontvouwen door gebruik te maken van verschillende analyse-instrumenten en resultaten van de algemene taalwetenschap. Bijbelverhalen worden naast 'profane' verhalen gelegd. Zo wordt bijvoorbeeld getracht de dieptestructuur die in sprookjes is blootgelegd terug te vinden in bijbelse vertellingen, die ook een wonderlijk gebeuren willen

vertellen. Zowel de dan te ontdekken overeenkomsten als de verschillen blijken dan te kunnen bijdragen aan het verhelderen van de inhoud van het bijbelverhaal. De strukturalistische exegetische volgt de weg van een nauwkeurige literaire analyse van een tekst. De verschillende momenten van het verhaalde gebeuren en de daarin optredende personen en elementen worden zo scherp mogelijk in kaart gebracht, en wel op basis van de tekst zoals die er nu ligt.

In vergelijking met de historisch-kritische methode die de bijbeltekst in de loop van zijn ontwikkeling bestudeert, legt de strukturalistische lezing nadruk op de tekst zoals die er nu ligt, als een eenheid te verstaan en op de mogelijkheid zich in zekere mate te identificeren met de tekst.

De accenten die door de strukturalistische methode worden benadrukt, bieden interessante invalshoeken voor de katechese: afgaan op de tekst zoals die er nu ligt, zonder uitvoerige exegetische omwegen en exkursies, en mogelijkheid tot identificatie, althans in zekere mate, met de inhoud op basis van herkenbare boodschappen voor menselijke zingeving.

psycho-analytische lezing: de rol van het onbewuste

Een literaire tekst is niet alleen het produkt van het bewuste, maar ook van het onbewuste. Een aantal dingen blijft onuitgesproken: compromissen, conflicten, onvoldane verlangens en gevoelens, machtswil, eerzucht, afgunst, rivaliteit, wraakgevoelens, vijandschap enz. Ook al kunnen die gevoelens onderdrukt en verdrongen zijn, toch slagen ze er steeds in op te duiken.

Psycho-analytisch interpreteren van een bijbeltekst betekent dus het verhaal proberen te lezen als de verwoording van een menselijke bestaanservaring of levenshouding. Doorgaans worden ook in bijbelverhalen bestaanservaringen aanschouwelijk tot uitdrukking gebracht: concreet geleefd en verhuld in beeldrijke taal. Hoe de schrijver zichzelf verstaat zit als het ware verpakt in zijn verhalen over de gebeurtenissen en de situaties.

Een psycho-analytische lezing van een bijbeltekst probeert dieper in de tekst door te dringen, door tussen de regels door te lezen: wat gaat er schuil achter de woorden, welke zijn de gevoelens, motieven, verlangens of frustraties? In feite gaat het om eenzelfde methode als bij de uitleg van een droom: de psycho-analyticus onderneemt een poging om deze te begrijpen en te duiden door ze in abstracte begrippen en systematische gedachtengangen te vertalen. Daarbij gaat hij ervan uit, dat de psychischemotionele implicaties van het verhaal voor de schrijver zelf grotendeels verborgen zijn. Zowel de verteller als de luisteraar voelen wel iets aan en zij hebben intuïtief wel enigszins door wat er aan de hand is. Maar het is een beleving, die in hoofdzaak op een onbewust niveau blijft steken. De psycho-analyticus stelt zich tot taak deze impliciet aanwezige dieptedimensie op te tillen uit de sfeer van het onbewuste, om ze heel uitdrukkelijk uit te spreken.

Deze methode, hoewel niet altijd bewust en expliciet gehanteerd, wordt in veel katecheseprojecten die in de lijn van de 'ervaringskatechese' liggen gevolgd: de bijbel gezien als een bundel verhalen, waarin menselijke ervaringen tot uitdrukking komen, die ook als verwoording kunnen dienen voor wat mensen zelf meemaken en ervaren. Een verwoording die hen kan helpen die ervaring bewust en bespreekbaar te maken en daarmee rijp voor verdieping en verbreding. Ook in de meer kennisgerichte katechese wordt op het moment van toepassing of persoonlijke verwerking vaak deze methode gehanteerd.

De methode lijkt zeker geschikt om iets van de bijbelse boodschap te ontsluiten en tegelijkertijd mensen vertrouwd te maken met de bijbel en te oefenen in bijbellesen, ook met het oog op het functioneren van de bijbel in hun eigen leven. Er steekt echter het gevaar in, dat een groot (te groot?) gedeelte van het verhaal 'on-ontdekt' blijft, wanneer alleen die dimensies blootgelegd worden, die vanuit eigen ervaringen en interpretaties herkenbaar zijn. Bovendien schuilt er het gevaar in, dat de

katecheet zelf selekteert, en daarbij bepaalde ervaringen en belevingen niet oppakt.

materialistisch lezen: koderen en dekoderen

Het gummetje van de historicus en de verteller speelt een niet onbelangrijke rol bij de tekstinterpretatie. Er worden woorden gekozen, weggelaten, vervlakt, veranderd, vervangen en uitgevlakt op grond van keuzen en belangen of een heersende mening of een economisch belang. De materialistische exegetische tracht een tekst in eerste instantie te 'verklaren' vanuit maatschappelijke factoren die schrijver en lezer tot het 'produceren' en 'konsumeren' van deze tekst hebben gebracht. Ze kiest haar interpretatiekader vanuit het dialektisch materialisme.

Materialistisch bijbellezen betekent dan: analyses maken van de maatschappij, welke de tekst heeft geproduceerd: welke factoren op politiek, economisch en ideologisch niveau hebben bijgedragen tot het ontstaan van deze tekst? Ze maakt daarbij gebruik van een goede, bestaande literaire theorie, en let daarbij nauwkeurig op dat deze theorie en historisch besef en inzicht niet uit elkaar groeien. Vervolgens, dat de politieke dimensie van tekstproductie en tekstlezing niet uit het vizier verdwijnt. De achterliggende overtuiging hierbij is, dat geen enkele tekst op zich transparant is, en dat de bijbel in oorsprong een boek is dat geschreven werd voor een volk.

Ook de materialistische exegetische gaat historisch-kritisch te werk, hanteert nogal wat instrumenten van het strukturalisme en wil volgens niet weinigen de bijbel teruggeven aan het onbevooroordeelde gewone volk.

Het zal vooral een katechese zijn, waarin de bijbel wordt gezien als verstaansmogelijkheid van onze huidige situatie, die aan de materialistische exegetische een concrete hulp kan ontleen om zicht te krijgen op de spanning tussen belofte, aanklacht en oproep welke vooral door de bijbelse profetieën in hun messiaanse toekomstvoorspellingen werd benadrukt. Het is duidelijk, dat in deze katechese deze elementen niet alleen persoonlijk-moreel maar ook maatschappelijk-strategisch worden ingevuld.

Maar ook de materialistische exegetische is geen simpel handwerk. Vitale herontdekking van de boodschap en de kracht van de bijbel is mogelijk, zoals in Latijns-Amerika bewezen is. Maar daar gaat het dan ook om situaties 'die ten hemel schreien' en om mensen die zich daarvan bewust geworden zijn. Wijzelf ervaren ons bestaan doorgaans niet als zo'n noodsituatie: een dergelijk onrecht bestaat hier niet of we hebben niet 'geleerd' het structurele onrecht als, in ieder geval voorlopig, onafwendbaar te accepteren - al of niet geholpen door eigen belang. Identificeren wij ons niet al te gemakkelijk met de uit Egypte bevrijde Israëlieten, en hebben wij niet veel meer moeite om onszelf, naar waarheid en meer in de lijn van het Exodusverhaal, te zien als Egyptische slavendrijvers in onze relatie met buitenlandse werknemers? Of, om nog enkele andere voorbeelden te noemen: bij de overgang van het joodse volk van het nomaden bestaan naar een sedentaire veeteelt en landbouw is het de vraag hoe gebruiks- en eigendomsrechten opnieuw georganiseerd moeten worden; dezelfde vraag die ook nu beantwoord moet worden tegenover de opkomst van multi-nationale bewegingen of de invoering van technologische nieuwigheden als de chip. Of: wanneer Israël bondgenootschappen aanging met andere volkeren gebeurde dit doorgaans onder kritische begeleiding van profeten, vanuit de vraag of zo'n alliantie aan Israël wel voldoende ruimte zou laten ook militair en politiek te blijven handelen volgens zijn geloof in Jahwe; in wezen staan we nu voor dezelfde vraag, nl. of onze binding aan de NAVO-bondgenoten ons niet tot een bewapeningsspiraal en met name een nucleaire bewapening voert, die op grond van onze geloofsvisie zou moeten worden afgewezen.

Algemener gezegd: wanneer enerzijds 'het probleem' wordt blootgelegd, waarvoor de bijbel een oplossing zocht en anderzijds ook onze situatie wordt gepro-

blematiseerd, ontstaat er een wisselwerking waarin de boodschap van de bijbel ontsloten en kritische momenten in onze situatie worden verhelderd. De bijbel helpt ons de juiste vragen aan onze situatie te stellen, geeft daarop vervolgens geen concrete antwoorden, maar wel de oriëntatie voor het hier en nu ontwikkelen van een veranderingsperspektief.

bijbellezen in feministisch perspektief

De hedendaagse exegese is bepaald niet vrij van seksistische trekken. Feministen-theologen hebben hiervan een ontstellend groot aantal voorbeelden aangehaald en wijzen er niet ten onrechte onophoudelijk op, dat exegese in feministisch perspektief geen overbodige luxe is. Een van de doelstellingen van deze manier van bijbellezen is het zich toe-eigenen van teksten die hen door een eeuwenlange mannelijke exegese en vertaling onvreemd zijn. Dan klinken er vragen als: wordt in de bijbeltekst het gangbare rolpatroon doorbroken? Hoe is de maatschappelijke positie van de vrouw in het verhaal? Is de tekst bevrijdend voor vrouwen of juist onderdrukkend? Zorgvuldig luisterend naar en in dialoog met de bijbeltekst willen zij een bijdrage leveren aan het ontmythologiseren van stereotiepe vrouwenbeelden en aan de ontmaskering van de patriarchale ideologie van de bijbel. Exegese in feministisch perspektief maakt gebruik van alle hierboven genoemde methoden; het 'feministische' wordt vooral bepaald door het bewustzijn van de exegetes. Het 'nieuwe' zit 'm vooral in de combinatie van de verschillende methoden en manieren waardoor de dialoog met de tekst op ervarings-, gevoels- en verstandelijk niveau plaatsvindt.

zoveel hoofden, zoveel zinnen?

Wanneer je met de bijbel aan de slag gaat in de katechese, zou je gemakkelijk het spoor bijster kunnen raken bij de confrontatie met zoveel methoden; eigenlijk is het beter te spreken van leeswijzen. Geen enkele leeswijze lijkt alleenzalmakend, en combinatie van meerdere inzichten lijkt mogelijk en zelfs wenselijk, om eenzijdig heden op te vangen.

Een gevarendriehoek lijkt echter wel op zijn plaats. Dat de tekst in ieder geval beluisterd moet worden voor men hem ontleedt, lijkt een heel acceptabel uitgangspunt. Hoewel... het is niet altijd duidelijk met welke oren men moet luisteren... Als je de gevarendriehoek die anderen voor je hebben uitgezet goed weet te verstaan, hoeft het nog niet zo'n vaart te lopen met de vele zinnen. Waarom zouden de diverse onderzoeks- en leesmodellen niet even zo vele toegangspoorten kunnen zijn die ieder langs een andere weg iets van de zin van de Schriften aan het licht brengen? Die zin is immers onuitputtelijk en geen mens, school, methode of kerk zal die mogelijkheden aan zingeving ooit uitputten.

GEBRUIKTE LITERATUUR

Zoveel hoofden, zoveel zinnen. Themanummer SCHRIFT nr. 61 (februari 1979).

Bijbellezen nu. Themanummer OBJEKTIEF 15 (1982) 4-5.

Open boek. Inleiding op een serie projecten bijbelkatechese. HKI, Nijmegen, 1983.

Fokkelien van Dijk-Hemmes, *Exegese in feministisch perspectief*, in *Literatuurmap 'De actualiteit van het Marcusevangelie'*, KU Nijmegen, 1983 (zevende post-academische cursus), blz. 29~37.